

Živa Gruden

Slovenski jezik v Nadiških dolinah *

Prisotnost slovenskega jezika je v Nadiških dolinah, podobno kot na drugih mejnih področjih naše dežele, občutila stik z romanskimi govori in še zlasti dejstvo, da so slednji na kar se da naraven način nadomestili latinščino v uradni rabi. Kot v drugih slovenskih deželah gre tudi na našem območju prve pisane dokumente iskati v cerkveni, predvsem še liturgični rabi.

Med najstarejšimi rokopisi moramo na prvem mestu omeniti evangeliar, ki se hrani v čedajskem muzeju in ki vsebuje številne zapise slovanskih imen, vendar nam zgodovinska rekonstrukcija premikov tega kodeksa narekuje domnevo, da so ti zapisi v IX. in X. stoletju nastali nekje drugje, morda v starem štivanskem samostanu pri Devinu.

Drug dokument (*Quadernetto memorie Cattarina Seraduraro o pur di Fabro*), ki ga zgodovina slovenskega jezika pozna kot Videmski rokopis, ima v sklopu furlanskih zapisov seznam slovenskih števnikov, ki ga je leta 1458 zapisal Nicholo Pentor iz Krmina (Kacin, 1930). Izraz 'dvadeset' govori v prid vpliva terskega narečja (Merkù, 1978: 81), sama vsebina pa kaže na obstoj trgovskih izmenjav med furlanskim in slovenskim prostorom.

V čedajskem muzeju se hrani tudi čedajski ali černjejski rokopis, imenovan tudi *catapan di Cergneu*, kjer se od leta 1497 vrstijo zapisi o volilih Bratovščini Svete Marije v Černjeji (Merkù, 1978: 81-84): gre torej za dokument upravne vsebine – za prvi znani dokument take vsebine v slovenskem jeziku, - katerega jezikovna podoba je zelo blizu krajevnim govorom z območja njegovega nastanka, ki ni daleč od Nadiških dolin.

Precej novejša (1974), a zelo pomembna, je najdba Starogorskega rokopisa v arhivih čedajskega kapitlja, ki ga je objavil mons. Angelo Cracina (Cracina, 1974). Rokopis obsega osnovne molitve – Očenaš, Zdravamarijo in Vero) ter druge beležke z osebnimi in krajevnimi imeni. Rokopis je jasen dokaz, da se je slovenščina na našem območju uporabljala pri bogoslužju (ime je namreč dobil po kraju nastanka), obenem pa pomemben člen v zgodovini ne prav številnih slovenskih pisanih dokumentov pred protestantizmom, ki prinese Slovincem tiskane knjige. Dejstvo, da se Starogorski rokopis, ki je nastal med letom 1492 in letom 1498, v svoji vsebini in tudi v svoji jezikovni obliki veže na starejši Rateški rokopis (iz druge polovice 14. stoletja), dokazuje namreč obstoj predstandardne jezikovne vrste, ki se je splošno uporabljala v različnih slovenskih deželah, ne glede na narečno pisanost posameznih govorov (Logar, Pogorelec, Koruza, 1973-74).

Podatkov o razširjenosti slovenskih protestantskih knjig v 16. stoletju ni. V ta čas in sicer v leto 1584 sodi celoten prevod Svetega pisma, ki ga je opravil Jurij Dalmatin. Njegov prevod so uporabljali še dolgo časa potem, ko je večina protestantskih knjig zgorela na grmadah protireformacije. Vendar so se v župnijskih arhivih v naših dolinah našle le veliko mlajše izdaje Svetega pisma in drugih nabožnih knjig, nekako od srede 18. stoletja dalje. Iz 18. stoletja je ohranjenih tudi nekaj rokopisnih katekizmov: enega je oskrbel Mihael Podreka (Podrecca) leta 1743, drugega okrog leta 1780 isti Podreka ali Lenart Trušnik (Trusnig). V jezikovnem pogledu se ti katekizmi le malo ali sploh nič ne oddaljujejo od središčne knjižne norme (Merkù, 1978: 84-88). Lahko torej domnevamo, da so slovenske tiskane knjige bile sicer prisotne tudi v Benečiji, toda v nezadostnem številu, in da so jih zato prepisovali, pri tem pa le malo prilagodili krajevni rabi. Iz leta 1891 pa je narečni katekizem, ki ga je napisal Andrej Florjančič (Floreancig) iz Kovačevice in ki je torej neke vrste izjema (Merkù, 1978: 87).

V krajevnih župnijskih arhivih so ohranjeni tudi pridigarski priročniki, od *Palmarium empyreum* očeta Rogerija (1731, 1743) do različnih izdaj iz 19. stoletja. Prav pridiga pa je (če odmislimo ljudsko slovstvo) prva literarna zvrst, ki se pojavi v teh krajih, kjer so duhovniki predstavljali najbolj izobražen sloj prebivalstva. To je seveda veljalo tudi za druga okolja, ki so po družbenih in gospodarskih značilnostih bila podobna našemu, in tudi v osrednji Sloveniji se je literarna dejavnost po premoru, ki je sledil protestantskemu obdobju, obnovila prav s pridigarstvom; na pojav in razvoj drugih zvrsti moramo počakati do razsvetljenstva.

V besedilih slovenskih pridig, ki so izšle v prvi polovici 18. stoletja, prevladujejo v slogu baročne značilnosti, jezikovna podoba pa se sicer naslanja na protestantsko tradicijo, vendar kaže tudi več regionalnih značilnosti.

Ne smemo se torej čuditi, če tudi pridige, ki so nastale za rabo v naših cerkvah, kažejo močnejše narečne značilnosti. In čeprav so najstarejša nam znana besedila iz prvih desetletij 19. stoletja, je slog še vedno pretežno baročen.

To velja tudi za avtorja, ki ga tu najprej obravnavamo, za duhovnika Petra Podreko (Špeter, 1822 – Ronac, 1889). V duhovniški stan je vstopil revolucionarnega leta 1848 in nato služboval na Tarčmunu, v Špetru in nazadnje v Roncu, kjer se je posvečal tudi pospeševanju sadjarstva. Navaja se kot avtor pesmi *Predraga Italija*, ki je pravcati protiavtstrijski manifest in proslavlja italijanski risorgimento. V takratnih slovenskih glasilih (Domovina, Ljubljanski Zvon, Soča, Zora) je objavil več pesmi, tako da ga literarna zgodovina obravnava predvsem kot pesnika. Več njegovih pesmi je nastalo tudi

priložnostno, ob novih mašah in drugih dogodkih. Najbolj znana je zagotovo *Slovenija in njena hčerka na Beneškem*, ki sta jo ponatisnila tudi Carlo Podrecca v knjigi *Slavia Italiana* in Simon Rutar v svojem delu *Beneška Slovenija*. Nekaj njegovih pesmi je bilo tudi uglasbenih (*Slavjanka na Beneškem, Kobariškim pevkam*), kar je gotovo pripomoglo k njihovi priljubljenosti (Petričič, 1999).

Šele novejša raziskava so v landarskem župnijskem arhivu odkrile Podrekove pridige, ki so pravi biseri retorike, sestavljene v bogatem in izbranem jeziku, ki je sicer narečno obarvan, a literarno privzdignjen. Če njegovi verzi, kjer se v sicer knjižnem besedilu od kdaj do kdaj pojavljajo narečni izrazi, kažejo določene izrazne zadrege in včasih prisiljeno sledijo izbrani metrični shemi, njegova proza, osvobojena formalnih vezi, suvereno črpa izrazne možnosti tako iz narečja kot iz knjižnega jezika, ki ga je Podreka usvajal z branjem mnogih slovenskih publikacij, na katere je bil naročen. Prve štiri njegove pridige je analiziral in objavil Pavle Merkù leta 1972 (Merkù, 1972), več drugih besedil pa je pozneje odkril Giorgio Banchig (Banchig, 1998).

Podrekove pridige slonijo na strogi, klasični kompozicijski strukturi, ki ima običajno dva simetrična dela (Pogorelec, 1978: 108); besedišče je bogato in skrbno izbrano, mojstrsko vzeto tako iz slovenske literarne tradicije kot iz domače zakladnice; retorične figure se delno naslanjajo na baročno tradicijo, močno pa zajemajo tudi iz ljudskega izrazja. Besedila so čustveno nabita in vsebinsko prepričljiva, avtorjev osebni pečat je jasno zaznaven.

Podreka pa ni bil edini duhovnik, ki je pisal svoje pridige. Pavle Merkù poroča o več stotinah besedil, ki jih je še treba popisati in analizirati, mnoga med njimi so anonimna in jih je mogoče datirati le približno. Najstarejša datirana pridiga je iz leta 1824, katera od nedatiranih pridig pa bi lahko bila še starejša. Posebej omenja Merkù anonimno pridigo iz leta 1829, kjer je »odmev baročne konstrukcije in retorike daljen, prevladuje že nadih romantičnih vizij, ki se vsiljujejo bralcu« in kjer »grafija izdaja gotovo poznavanje slovenskega slovstva« (Merkù, 1978: 89). Gre za pomembne podatke: tedaj je romantika šele vstopala v slovensko književnost, izražala se je le v zelo ozkem krogu intelektualcev; v tistem času tudi ni bilo slovenskih časnikov (*Lublanskim novicam*, ki so izhajale v letih 1797-1800, so šele leta 1843 sledile *Kmetijske in rokodelske novice*); lahko bi torej domnevali, da je neznan avtor bil v bolj ali manj neposrednem stiku s takratnimi slovenskimi izobraženci.

Od srede 19. stoletja začnemo srečevati v slovenskem tisku kratke dopise iz naših krajev. Eden od prvih, ki ga je objavil prvi slovenski politični list *Slovenija* leta 1849, nosi

podpis Ivan Obalo in poleg raznih novic prinaša tudi kratek razgovor v narečju. Dopis v tedniku *Slovenska bčela* leta 1853 pa opisuje procesijo sv. Rešnjega Telesa v Špetru in vsebuje podroben prikaz ljudske noše v Nadiških dolinah.

V vseh teh primerih gre za besedila, ki se povsem skladajo s tedanjo slovensko pisno normo, vendar ni mogoče ugotoviti, ali je oblika bila taka že ob zapisu ali je morda sad uredniških posegov. Ostaja pa dejstvo, da je v času pripadnosti Avstro-Ogrski več izobraženih ljudi bilo v živem stiku s slovenskim kulturnim dogajanjem in s knjižnim jezikom.

Če se povrnemo k Petru Podreki, moramo opozoriti na njegove številne stike s slovenskim svetom, tako na primer z ravnateljem goriškega semenišča Janezom N. Hrastom, ki je bil doma z Livka, in s pesnikom Luko Jeranom, urednikom *Zgodnje Danice*, ter na njegova prizadevanja za razširjanje slovenskega tiska, tako nabožnih izdaj kot tudi povesti in priročnikov *Mohorjeve družbe*. Skupaj s špetrskim župnikom Mihaelom Mucičem je leta 1869 izdal *Katekizem za Slovence Videmske nadškofije na Beneškem*. Pogosto mu napačno pripisujejo tudi *Katekizem ali kristianski nauk v prašanjih in odgovorih zložen zlasti iz nauka gosp. Mihaela Casati Jožefa Podrieke za slovenske šole*, ki ga je leta 1851 objavil v Gorici Jožef (Joseph) Podrecca, doma iz Svetega Lenarta, ki je služboval v različnih krajih na Goriškem, med drugim tudi v Breginju.

V času avstrijske oblasti so bili kljub upravni delitvi stiki med Goriško in Benečijo dokaj pogosti. Zato je naravno, da se je nekaj beneških osebnosti uveljavilo v avstrijskem svetu. Med njimi je bil Anton Klodič Sabladoski (Klodič 1836 – Trst 1914; drugi priimek je po materi, ki je bila hčerka poljskega oficirja v Napoleonovi vojski in sestra livškega župnika). Malega Antona so večkrat pošiljali k stricu župniku, ki je skrbel za njegovo izobrazbo in ga poslal prej v šolo v Kobarid, nato pa na gimnazijo v Gorico in v bogoslovje. Anton pa se je raje odločil za študij klasične filologije na Dunaju in se nato posvetil najprej poučevanju, potem pa kot šolski nadzornik organiziranju šol. Pri tem je dosegal res dobre rezultate, objavil je tudi več didaktičnih in pedagoških del. V latinščini je napisal knjigo o Horacu, lotil se je tudi opisa nadiškega narečja, ki je izšel leta 1879 v Petrogradu, in prikaza slovenskega slovstva na Tržaškem in v Istri. Poročen je bil s sestro pesnika Josipa Pagliaruzzija – Krilana iz Kobarida, uredil je svakove izdaje pesmi in proze.

Bil je povsem vključen v slovensko kulturno dogajanje (bil je tudi predsednik goriške Čitalnice) in posvetil se je tudi literarnemu ustvarjanju. Leta 1867 je objavil satirično pesnitev v 86 heksametrih, naslednjega leta je pa napisal tridejanko *Novi svet*, kjer je v čas načrtovanja železnice Čedad-Kobarid-Predel vpletel ljubezensko zgodbo z družbenimi

zapleti; ko so načrti za železnico propadli, je besedilo predelal in ga leta 1878 objavil z naslovom *Materin blagoslov*. Gledališko besedilo, ki je po obliki in vsebini klasicistično, je napisano v verzih (predvsem jambski trimetri) in se v zgodovini slovenske dramaturgije obravnava kot skoraj osamljen primer poznoromantične melodramatičnosti.

(Koblar, 1972).

Leta 1912 je sin Maks objavil v Trstu njegovo epsko pesnitev *Livško jezero*, ki obsega 28 spevov s skupno 8.197 verzih. Dogajanje je postavil v čas križarskih vojn v grad na otoku Livškega jezera, vanj je vpletel ljubezensko zgodbo, napad roparskega viteza (zaradi katerega se jezero izlije), pripoved dogodivščin na vzhodu, zgodovinske elemente in ljudske pripovedi. Poskusil je torej povezati domačo in splošno zgodovino v zelo zahtevno pesniško obliko, ki je v slovenski literaturi zelo redka. Vendar kljub mojstrstvu v verzifikaciji ni uspel v romantičnem podvigu, da bi Slovincem dal veliko epsko pesnitev, čeprav najdemo v njegovih verzih lepe podobe naših gora, naših voda, vaškega življenja, običajev in tako naprej.

Anton Klodič je vsekakor močna in pomembna osebnost z raznovrstnimi zanimanji; ker je deloval zunaj našega domačega okolja, ni bil dovolj upoštevan in ovrednoten. Zaradi močne navezanosti na domačo zemljo, ki preveva njegove verze, ga lahko povsem upravičeno uvrščamo med beneške literate.

Če je lahko Anton Klodič s pomočjo šolanja in udejstvovanja v slovenskih kulturnih krogih povsem usvojil slovenski jezik (pa tudi italijanskega in nemškega, kot dokazujejo njegovi spisi), je bila knjižna slovenščina trd oreh za vse izobražence, ki so ostali v domačih dolinah ali se vključili v furlansko okolje. Maloštevilne slovenske publikacije zagotovo niso mogle nadomestiti slovenskega šolstva in prizadevanja duhovnikov, da bi otrokom skupaj z verskim poukom posredovali tudi osnovno jezikovno znanje, so v najboljšem primeru omogočila branje lažjih besedil, nikakor pa niso mogla ustvariti primernih kompetenc za sestavljanje zahtevnejših tekstov. Večji del domačih izobražencev se je torej vključeval v italijanske kroge.

Na drugačno pot je podobno kot pred njim Peter Podreka stopil Ivan Trinko (Tarčmun, 1863-1954), pesnik in pisatelj, a tudi glasbenik in slikar, filozof, zgodovinar, kritik, prevajalec in pisec poljudnih besedil, večplastna osebnost, ki se je znala vključiti tako v furlanski kot v slovenski svet z vlogo učinkovitega posredovalca, ki jo morda šele danes, ko smo usmerjeni v Evropo, povsem razumemo in cenimo. Rojen je bil v kmečki družini in v študij ga je usmeril vaški kaplan; tako je najprej končal osnovno šolo v Čedadu in nato nadaljeval v videnskem semenišču. Po novi maši v domači cerkvi na Tarčmuni leta 1886

se je vrnil v semenišče kot prefekt in se poglobljal v študij filozofije, obenem pa se je učil slovanskih jezikov. Poučeval je najprej latinščino, italijanščino, matematiko in naravoslovje na gimnaziji, leta 1894 pa je prevzel katedro za filozofijo na liceju, kjer je ostal vse do leta 1942, ko se je po prometni nesreči odpovedal poučevanju in se umaknil na svoj dom na Tarčmunu.

Pri Trinkovih so prebirali knjige Mohorjeve družbe, vendar je on v mladih letih raje imel italijanska branja. Kot sam pripoveduje, se je s slovenskim besedilom prvič spoprijel v četrti gimnaziji, ko je povest prebral kar šestkrat zaporedoma, dokler ni vsega razumel. Slovenščine se je torej naučil "brez učitelja, brez slovnice, brez slovarja, v kljub mnogim zaprekam, ker so mi učenje zabranjevali«. Ne smemo pozabiti, da je po letu 1866 prej upravna meja s slovenskimi deželami postala politična meja in da je torej v večji meri zavirala stike med Benečijo in avstrijskimi Slovenci; tudi jezikovna politika mlade italijanske države ni bila naklonjena ohranjanju in razvoju slovenskega jezika v teh krajih. Trinkov študij slovenskega jezika je podpiral Peter Podreka, sam Trinko pa je potem v semenišču v prostem času poučeval slovenščino in tako mlajšim kolegom olajšal pot do nje.

Po prvih pesniških poskusih v italijanščini v gimnazijskih letih je Trinko od drugega letnika liceja dalje začel pisati tudi slovenske verze. Štirje rokopisni zvezki obsegajo pesmi, napisane od leta 1880 do 1883. V štirih letih je napisal okrog 90 pesmi, med njimi je tudi nekaj precej dolgih. Leta 1885 je stopil v javnost z objavo dveh pesmi iz tretjega zvezka v literarni reviji Ljubljanski Zvon, na izrecno povabilo urednika Frana Levca. V naslednjih letih, vse do leta 1898, je v isti reviji objavil še 56 pesmi, nekaj pesmi pa tudi v drugih periodičnih publikacijah. Leta 1897 je na spodbudo pesnika Simona Gregorčiča in goriškega založnika Andreja Gabrščka objavil zbirko z naslovom Poezije, ki jo je podpisal s psevdonimom Zamejski. V njej je bilo 18 že objavljenih besedil, ostala so bila nova.

O Trinkovi poeziji je bilo napisanih več študij, ki jih deloma omenjamo v bibliografiji, tako da je bila temeljito prikazana z vidika vsebine, oblike in jezika. Pisci se strinjajo, da prevladuje pri njem pesimistična nota, kar sam pesnik priznava in svoj pesimizem utemeljuje s položajem svojih ljudi, ki so potisnjeni na rob in nimajo možnosti za razvoj. Njegovi verzi so polni nostalgije po domači zemlji, ki jo je zapustil in odšel v Viden, njegov otožni pogled se obrača k bratom proti vzhodu, ki mu simbolično pomeni tudi luč in upanje.

Najpomembnejše jedro predstavlja cikel *Razpršeno listje*, 58 kratkih pesmi (tri štirivrstične kitice, vsak verz sestavljajo trije troheji). V teh drobnih skicah se bivanjski problemi izražajo v bogato metaforičnem jeziku, polnem prispevov iz narave. Oblika spominja na Jenkove obraze in prav Jenko se pogosto navaja kot vzor teh pesmi.

Druge pesmi v zbirki so si med seboj različne, več je prigodniških. Poleg lirik obsega zbirka tudi nekaj epskih besedil, predvsem epski viziji *Oglej* in *Pad Ogleja* (Trinko je slednjo objavil tudi v italijanščini z naslovom *L'eccidio di Aquileia*).

V jeziku je opazen vpliv nekaterih za drugo polovico 19. stoletja značilnih slovanskih privzetih besed, v sicer manjši meri pa so prisotni tudi elementi, ki izhajajo iz sodobnejših slovenskih literarnih tokov, zlasti iz moderne. Nekatere posebnosti spominjajo na Gregorčiča, ki je bil Trinku v nekem smislu učitelj, in na epske pesmi Antona Aškerca.

Zbirka *Poezije* je edina njegova objavljena zbirka pesmi, pozneje je objavil le še kakšno prigodnico. Zdi se, da je to povezano z ne največjim navdušenjem in kritikami, ki so v osrednjem slovenskem tisku pospremile to prvo zbirko. Trinko so enostavno označili kot epigona in ta oznaka ga je dolgo spremljala tudi v slovenski literarni zgodovini, umeščen je bil na mrtvi tir pesniškega ustvarjanja, ki je v tistem času stopalo na druga pota. Pri njem so opozarjali zlasti na "čudaštva" v jeziku, na rabo zastarelih izrazov, na pogoste izposojenke iz drugih slovanskih jezikov, ne da bi se pri tem ozirali na narečno osnovo, iz katere je izhajal, kot tudi na način, s katerim se je približal knjižni slovenščini.

Šele pozneje je bilo njegovo pesniško delo ovrednoteno. Tako je Anton Slodnjak v svoji Zgodovini slovenskega slovstva, ki je izšla v Ljubljani leta 1963, podčrtal predvsem njegov doprinos k slovenski epski poeziji, novejše raziskave pa ga s poglobljeno analizo njegovih pesmi umeščajo v pravičnejše okvire in ugotavljajo pri njem "prvine drugačnega, samoniklega razvoja, ki se iz novoklasičnih pesniških prijemov odpira v novo dobo, seveda po samostojni poti in bolj pod vplivom sosednje italijanske literature in slovenskega izročila, manj pa pod vplivi, ki so sicer delovali na osrednjeslovensko Moderno" (Pogorelec, 1978: 110-111).

Srečko Kosovel, ki je na Tržaškem Krasu v sicer drugačnih časih in okoliščinah doživljal podobno jezikovno zatiranje, je leta 1923 o njem zapisal: "Ta globoka duša, ki se je opila umirajočega slovenstva, je začutila v sebi ukaz, da ne sme ostati tajno to, kar je krivičnega, da ne sme zamolčati tega, kar se je zgodilo v ostri obsodbi usode, da mora izpovedati misli in želje, ki so tlele v polmrtvih očeh molčečega, umirajočega naroda. (...) Njegova pesem je veren izraz človeka, rojenega in vzgojenega v italijanskem jeziku, človeka, ki je zaslutil šele skozi tenko meglo slovenskega jezika svojo krivico in ki jo je hotel izpovedati. (...) Njegova "muza" je tiha žalujoča slovenska duša. Hodi z njim med narodom v predsmrtni grozi in v vsakem trepetu listja, v vsakem šumenju vetra čuje svojo temno usodo." (Kosovel, 1977: 129-130)

Ivan Trinko je poleg pesmi pisal tudi prozo. V slovenskih revijah je objavil več člankov, kjer govori o literarnih zadevah ali na različne načine predstavlja Benečijo in njene geografske,

zgodovinske in družbene značilnosti; svoje opise je včasih pospremil z zapisom ljudskih besedil. Velikokrat se je v tisku oglašal z aktualnimi temami, povezanimi z življenjem in položajem Beneških Slovencev,

Leta 1929 je pri Goriški Mohorjevi družbi objavil knjigo *Naši paglavci*, devet kratkih črtic, ki opisujejo življenje otrok in seveda tudi odraslih v hribovskih vaseh: iskanje gnezd, lov na polhe, čakanje na starše, ki se vračajo s trga, čas za pripovedovanje, a tudi žalostne dogodke, povezane z alkoholom, boleznijo in smrtjo.

V knjigi je Trinko pokazal, da zna mojstrsko uporabljati slovenski jezik, saj se je povsem držal tedanje slovenske knjižne norme, obenem pa je jezik obogatil z izrazi iz narečja, ki se posrečeno vklaplajo v vzdušje pripovedi.

Na tem mestu se ne moremo posvetiti celotnemu Trinkovemu delu na različnih področjih kulture in politike, njegovim prevodom iz slovanskih književnosti v italijanščino, njegovim spisom o Benečiji v revijah raznih slovanskih narodov. Opozoriti pa moramo na njegovo slovnico slovenskega jezika iz leta 1930, na njegove jezikoslovne, dialektološke in toponomastične študije, na objavo rokopisa iz 12. stoletja s slovenskimi osebnimi in krajevnimi imeni in na njegova prizadevanja za objavo Černjejskega rokopisa. Sodeloval je pri ponatisu Podrekovega katekizma (*Katoliški katekizem*, Gorica 1928) in končno pri izdaji molitvenika *Naše molitve* (Gorica 1951) s predgovorom, ki je dejansko njegova duhovna oporoka.

Trinko je zagotovo osrednji lik slovenske književnosti, osebnost, po kateri se še danes v Benečiji zgledujejo vsi, ki pišejo v slovenščini, in ga upoštevajo kot učitelja in vodnika.

Trinkovo življenje zajema kar dolgo dobo naše zgodovine, dobo, ki je bila tudi z jezikovnega pogleda kar razgibana. Že v prvih letih po plebiscitu leta 1866 so se v tisku pojavili prvi znaki nasprotovanja slovenskemu jeziku. Vendar je raba slovenščine ostajala trdno zasidrana zlasti v cerkvah, kar je predstavljalo edino javno in uradno obliko rabe jezika, ki je sicer bil v rabi v družinah in v vaškem življenju. Precej razširjen je bil tudi slovenski tisk, predvsem knjige Mohorjeve družbe. V seznamih naročnikov najdemo, poleg imen duhovnikov in mežnarjev, tudi imena kmetov, malih posestnikov, gospodinj, služkinj, trgovcev itd. Pojavijo se tudi krajevne priložnostne publikacije. Vse to traja nekako do prve svetovne vojne. Lahko torej trdimo, da je bilo poznavanje slovenskega knjižnega jezika kar precej razširjeno, vsaj med bolj izobraženimi in razgledanimi ljudmi, in to kljub temu, da ga v šolah niso učili; šoli je bila nasprotno poverjena naloga italijanizacije.

Leta 1933 so fašistične oblasti prepovedale rabo slovenščine v cerkvah in ji s tem zadale hud udarec. S tem je bila namreč ukinjena edina priložnost skupne rabe nadnarečnih jezikovnih vrst, ostalo je le narečje za domačimi zidovi. Prepoved je izzvala odločno nasprotovanje duhovščine, ki je takoj začutila, da bi se z italijanskim pridiganjem oddaljila od običajnega načina sporazumevanja z ljudmi in postala za mnoge celo nerazumljiva. Ta dogajanja so odmevala tudi v slovenski književnosti z Bevkovim romanom *Kaplan Martin Čedermac*, ki je izšel v Ljubljani leta 1938.

Anton Cuffolo (Platišča 1889 – Laze 1959), kaplan v Lazah, ki ga je literarna kritika, tudi zaradi prijateljstva z avtorjem, označila kot model za Bevkovega junaka, je v svoj dnevnik zapisal, da bo knjiga naredila fašistični Italiji več škode kot jo je svoj čas naredilo Avstriji delo Silvia Pellica *Le mie prigioni*.

Sam Cuffolo je v letih pred in med drugo svetovno vojno pisal zanimiv dnevnik, nekakšno kroniko, kjer je beležil važnejše dogodke in jih včasih kar humoristično pokomentiral. Zelo zanimivo besedilo, pisano v knjižni slovenščini z narečnimi primesmi, je bilo skupaj s skoraj vzporednimi italijanskimi zapisi objavljeno leta 1985 z naslovom *Moj dnevnik*. Jezikovna podoba je še en dokaz, da so vsaj duhovniki kot predstavniki bolj izobraženega sloja prebivalstva še vedno dobro obvladali slovenski knjižni jezik.

Med drugo svetovno vojno je slovenščina ponovno zaživela v ilegalnem partizanskem tisku, v pesmaricah, na prireditvah in v prvih poskusih slovenskega pouka v partizanskih šolah.

Kljub nasprotovanju se je tudi v Benečiji več ljudi začelo zavedati lastne kulturne in jezikovne pripadnosti in v letih po vojni so se mnoge družine odločile poslati svoje otroke v šole s slovenskim učnim jezikom, ki so jih takoj po vojni odprli tudi na Goriškem. Zaživele so tudi nekatere kulturne dejavnosti in, kar je za življenja jezika še posebej pomembno, leta 1950 je začel izhajati časnik *Matajur*.

Pogostejši so postajali tudi dopisi v slovenskem periodičnem tisku, zlasti v časopisih, ki so izhajali v Italiji, čeprav je po drugi strani res, da nikoli niso povsem izginili. Kljub temu, da so avtorji lahko računali na jezikovne popravke urednikov, je bilo javnosti namenjeno pisanje v slovenščini dobra vaja v slovenskem jeziku, ki je piscu omogočala, da preide od narečja h knjižnemu jeziku, čeprav ni mogel računati na sistematični jezikovni pouk.

Na tem mestu moramo omeniti Izidorja Predana, plodnega ustvarjalca, ki je mojstrsko obvladal tako narečje kot knjižni jezik in ju s pridom uporabljal glede na priložnosti, kontekste in sogovornike; v svojih številnih časopisnih člankih je te svoje veščine včasih

uporabil tudi za to, da je po eni strani svoje Benečane naučil kakega novega slovenskega izraza, po drugi strani pa tudi Slovence od drugod seznanil s kakšno staro narečno besedo. Slovenski knjižni jezik je uporabljal predvsem v različnih poljudnih spisih – o ljudskem izročilu, o gospodarskih, družbenih in političnih problemih, o kulturnem življenju – , medtem ko je njegova literarna produkcija predvsem narečna. Izjemo predstavlja povest *Mali Tončič noče bití "sclav"*, ki jo je v knjižnem jeziku objavil v Primorskem dnevniku in nato še v posebnem odtisu (Trst 1971).

Iz duhovniških vrst izhaja pesnik Valentin Birtič-Zdravko (Ronac 1909 – Viden 1994). V tradicionalnih, ljudsko obarvanih verzih, ki po svoji melodiji spominjajo na Gregorčiča, je obravnaval predvsem religiozne in domovinske motive. Njegov pesniški svet se veže na stare tradicije, preprost je in morda konvencionalen, toda izraz je pristen in učinkovit (Kermauner, 1993: 175). Zbirka njegovih pesmi je izšla leta 1983 pri zadruzi Dom z naslovom *Spomin na dom*. Bil je učenec Ivana Trinka in je, kot mnogi drugi duhovniki, na Krasu (Dreka) vztrajal pri verouku v slovenščini, svoje mlade farane pa je navduševal tudi za gledališko dejavnost.

Tudi verzi Rinalda Luszacha (Hostne 1910-1978), pesnika, kmeta in glasbenika, kažejo na dobro poznavanje knjižne slovenščine in slovenske literature, opazen pa je pri njem tudi vpliv ljudske pesmi. Tudi njegovo pesništvo zajema iz osnovnih vrednot, predvsem iz narave, in je močno zakoreninjeno v konkretni stvarnosti (Kermauner, 1993: 184-191).

Iz ljudske pesmi zajema tudi Anton Birtič-Mečanac (Mečana 1924), ki piše predvsem besedila za uglasbitev. Velja za pobudnika novega žanra, ljudsko-zabavne glasbe, ki je na Slovenskem doživela dober uspeh, preko njegovega ansambla pa je tudi spodbujala zanimanje za Benečijo. Gre za preprosta besedila, ki se pojejo in se ob njih lahko tudi zapeše, govorijo pa o ljubezni in o lepoti krajev, včasih razigrano in včasih otožno. V pesmih, ki niso uglasbene, pa najdemo več refleksije in resnejše vsebine.

Poleg številnih avtorjev, ki pišejo v narečju in so v tej publikaciji obravnavani v posebnem poglavju, so torej še vedno tudi avtorji, ki uporabljajo knjižni jezik.

Posebno pozornost gre nameniti tudi mladinski oziroma otroški književnosti, ki je na tem območju močno prisotna. Včasih gre za skupne izdaje. Poleg slikanic v narečju izhajajo tudi take v knjižnem jeziku (včasih pa ista knjiga izide v več jezikih). V teh izdajah je skrb za jezik še posebej prisotna (večkrat besedilo pregleda več ljudi), saj morajo biti preproste in razumljive ter v besedišču usklajene z narečno rabo, da jih lahko berejo tudi otroci, ki se knjižne slovenščine niso učili.

Jezik pa ni samo književnost. Omenili smo že članke in zapise, ki so zaradi specifične terminologije in zaradi avtorjeve želje, da bi jih brali tudi zunaj Benečije pač zapisani v knjižnem jeziku. Še posebno skrbno izbrano je tudi razmerje med knjižno slovenščino, narečjem in italijanščino v periodičnem tisku, predvsem v tedniku *Novi Matajur*, ki je leta 1973 nasledil *Matajur*, in v *Domu*, ki je začel izhajati kot medžupnijski bilten (1966-1983) in je zdaj kulturno in versko glasilo, ki izhaja kot petnajstdnevnik.

Knjižni jezik je seveda prisoten tudi na srečanjih, konferencah, kulturnih prireditvah, pri bogoslužju (kjer se v molitvah in pesmih ohranjajo arhaične jezikovne oblike), pa tudi in vedno pogosteje ob uradnih priložnostih, kjer tako rabo podpirajo tudi vse pogostejši stiki s Posočjem.

V Nadiških dolinah je torej v teku proces revitalizacije jezika, ki poteka po dveh tirih: na eni strani je težnja, da se utrdi narečje, ki je v zadnjih desetletjih bilo močno načeto, tudi s širjenjem njegove rabe na nova področja, na drugi strani pa prizadevanje po obvladovanju knjižnega jezika kot naravnega dopolnila domače govorice in referenčnega jezika za vsa področja, ki jih narečje ne pokriva. To pomeni, da se širi krog tistih, ki so dosegli bolj ali manj trdno kompetenco v knjižnem jeziku (redki skozi šolo, večina kot samouki, z branjem in medčloveškimi stiki ali s pomočjo tečajev, ki jih prirejajo slovenska društva) in da se širi tudi paleta priložnosti za njegovo rabo, skupaj z italijanščino, v javnosti.

Kako občutena je želja po ohranitvi domačega narečja in njegovem preseganju z obvladovanjem višjih jezikovnih vrst dokazuje tudi nastanek in razvoj dvojezične šole v Špetru, ki je nastala na zasebno pobudo in se v letih razvila v najmočnejše šolsko središče na teritoriju. Vzgojna ponudba predvideva vzporedni pouk v slovenskem in italijanskem jeziku, ki imata enako vlogo in dostojanstvo. Iz leta v leto zanimanje za to šolo narašča, družine se zanjo odločajo, ker zagotavlja zvestobo koreninam ter obenem omogoča organsko rast in odpiranje v nova obzorja. Kljub temu, da se tako šolanje konča s petim razredom osnovne šole, nekaj pozitivnih učinkov lahko že zaznavamo: v družinah, ki se odločajo za šolo, je raba domačega narečja okrepljena.

Povečana socialna mobilnost, vpliv medijev, do slovenščine nestrpno šolstvo in drugi masifikacijski faktorji so v zadnjih desetletjih dvajsetega stoletja privedli do močnega skrčenja slovenske komunikacije v položajih, ki jih je zapolnjevala v preteklosti. Obenem pa je to stanje vzbudilo zavest, da je jezik skupaj s kulturo, ki jo izraža, vrednota, ki jo gre gojiti in podpirati tudi z zavestnimi in načrtnimi dejanji, da lahko ohrani in razvije svojo vlogo in koristnost tudi v bodočnosti.

Bibliografija

Biografski podatki o obravnavanih osebnostih so povzeti po *Slovenskem primorskem biografskem leksikonu*, ki ga je objavila *Goriška Mohorjeva družba* v letih 1974 – 1994 in iz katerega črpamo tudi bibliografske podatke. V nadaljevanju so navedena samo najvažnejša dela, iz katerih bo bralec lahko povzel popolnejšo bibliografijo, in dela, ki jih v besedilu izrecno citiramo.

BANCHIG, Giorgio, 1998, *Veliko jezikovno bogastvo*, Dom, XXXIII, 9, str. 4 .

CRACINA, Angelo, 1974, *Antiche preghiere popolari slovene del santuario di Castelmonte*, Udine, Arti Grafiche Friulane, str. 24.

FERLUGA-PETRONIO, Fedora, 1984, *Ivan Trinko – poeta e scrittore della Slavia Veneta*, Padova, Centro Studi Europa Orientale, str. 109.

GORJAN, Clara, 1981, *Cenni sulla vita e l'opera di Anton Klodič*, La Panarie, XIV, 52-53, str. 68-72.

GUJON, Pasquale, QUALIZZA, Marino, ZUANELLA, Natale, 1979, *Ivan Trinko*, Udine.

KACIN, Anton, 1930, *Nov slovenski rokopis iz 15. stoletja*, Jadranski almanah za leto 1925-1930, Gorica. Književna založba "Adrija", str. 22-23.

KERMAUNER, Taras, 1993, *Poezija slovenskega zahoda - 3. del*, Ljubljana, Lumi.

KLEMENČIČ, Drago, (uredil), 1985, *Trinkov simpozij v Rimu*, Ljubljana, Slovenska bogoslovna akademija v Rimu (avtorji prispevkov Maksimilijan Jezernik, Franc Kralj, Irena Lupinc-Košuta, Anton Trstenjak, Marino Qualizza, Martin Jevnikar, Fedora Ferluga-Petronio, Pavle Merku, Tomaž Pavšič, sr. Rosalia Olanda Miazzo, Viljem Černo).

KOBLAR, France, 1972, *Slovenska dramatika I*, Ljubljana, str. 61-62.

KOSOVEL, Srečko, 1977, *Zbrano delo, III*, Ljubljana, DZS.

LOGAR, Tine, POGORELEC, Breda, KORUZA, Jože, 1973-74, *Starogorski slovenski rokopis iz konca 15. stoletja*, Jezik in slovstvo, XIX, 6-7, str. 192-211.

LUPINC, Irene, 1980-81, *Ivan Trinko*, Udine (diplomska naloga).

MERKÙ, Pavle, 1972, *Narečne pridige Petra Podreke*, Letopis za leto 1971, Trst, Narodna in študijska knjižnica, str. 8-16 (z objavo besedil, str. 17-43).

MERKÙ, Pavle, 1978, Slovenski rokopisi Beneške Slovenije v preteklih stoletjih, v *Govor, jezik in besedno ustvarjanje v Beneški Sloveniji*, Špeter Slovenov-Trst, ZTT, str. 81-92.

MIAZZO, Olanda, 1959-60, *Le "Poezije" di Ivan Trinko*, Padova (diplomska naloga).

POGORELEC, Breda, 1978, Slovenski knjižni jezik v Beneški Sloveniji, v *Govor, jezik in besedno ustvarjanje v Beneški Sloveniji*, Špeter Slovenov-Trst, ZTT, str. 93-118.

PETRIČIČ, Pavel, 1999, *Peter Podreka – Beneška kulturna prelomnica*, Trinkov koledar za leto 2000, Čedad, Kulturno društvo Ivan Trinko, str. 79-93.

SPECOGNA, Romano, MIZZAU, Antonio, DI RITO, Antonio, 1974, *Ivan Trinko*, Udine.

ZOVATTO, Pietro, (uredil), 1986, *Ricerche su Ivan Trinko*, Udine (avtorji prispevkov Martin Jevnikar, Fedora Ferluga-Petronio, Marino Vertovec, Natale Zuanella, Marino Qualizza).

*** slovenski prevod italijanskega članka v knjigi:**

PETRICIG, Paolo (urednik), Valli del Natisone / Nediške doline, [Špeter] Cooperativa Lipa editrice, 2000.